

SWAJONĖS ATKURTI ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKĄ XX A. PRADŽIOJE, ARBA DAR KARTĄ APIE DVILYPĘ LENKŲ IR LIETUVIŲ TAUTINĘ SAVIMONĘ

Andrzej Puksztó

ABSTRACT

The article is devoted to the historical investigations on the dreams about the revival of Polish – Lithuanian State at the beginning of the 20th C. That is once again about two-level Polish-Lithuanian national awareness. Both attachment to the Catholic faith inseparable from respect for the Polish language and Polish education were the main determinants of Polish identity in Lithuania at the beginning of 20th century. Preservation of tradition of independence found expression in fostering the idea of the revival of Polish-Lithuanian State. Political system and the size of the State were hardly imaginable. During the first years of the 20th century even in Warsaw there were rare attempts to establish, to specify what Polish country to desire. It was useless to ask the Poles in Vilnius or Kaunas about their precise political plans.

KEY WORDS: revival of Polish – Lithuanian State, history of the beginning of the 20th C., two-level Polish-Lithuanian national awareness, Polish identity in Lithuania.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami nauji istorinių tyrimų duomenys apie svajones atkurti Abiejų Tautų Respubliką XX a. pradžioje, dar kartą atkreipiant dėmesį į dvilypę lenkų-lietuvų tautinę savimonę. Priklausomybė Katalikų bažnyčiai, pagarba lenkų kalbai ir lenkų kultūros vertybinėms nuostatomis buvo lenkiškojo tautinio identiteto Lietuvoje determinantai XX a. pradžioje. Nostalgiška pagarba senosioms laisvės ir nepriklausomybės nuostatomis tuo metu buvo tapusi kertiniu akmeniu, puoselėjant bendros Lietuvos-Lenkijos valstybės atkūrimo idėjas. Tuo tarpu atkurtinos Abiejų Tautų Respublikos politinė sistema ir valstybės sienų nustatymas buvo visiškai kitoks – sunkiai įsivaizduojamas klausimas. Pirmaisiais XX a. metais net ir Varšuvoje buvo vengiama pernelyg viešai deklaruoti Lenkijai aktualias diskusijas šia tema. Lygiai taip pat buvo beprasmiška klausinėti lenkų apie jų politines nuostatas šiuo klausimu ir Vilniuje ar Kaune.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lenkijos ir Lietuvos konfederacijos idėja, Abiejų Tautų Respublika, XX a. pradžios istorija, dvilypė lietuvių-lenkų tautinė savimonė, lenkiškasis identitetas Lietuvoje.

*Dr. Andrzej Puksztó, Vytautas Magnus University in Kaunas
Czesław Miłosz Centre for Slavic Studies, Department of Political Sciences
Laisvės square 53, LT-44246 Kaunas, Lithuania
E-mail: puksztó@takas.lt*

Pirmasis pasaulinis karas, prasidėjęs 1914 m., tapo rimtų ir sunkių išbandymų laikotarpiu visiems be išimties buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, tuo metu tapusios vakarinėmis carinės Rusijos gubernijomis, visuomenės sluoksniams. Politinės permainingos pagreitino socialinius procesus, kurie pamažu evalvavosi po sandariu Romanovų dinastijos „gaubtu“.

Vienas opiausių klausimų šiaurės vakarų gubernijose dar pirmaisiais XX amžiaus metais tapo bajorų pažiūrų į aktyviai besivystančius tautinius judėjimus problema. Aptariamose lenkų-lietuvų problemos kontekste (šis straipsnis apeina baltarusių klausimą) reikia priminti, kad dar 1902 m. prelatas Adomas Dambrauskas-Jakštas – viena svarbiausių lietuvių atgimimo asmenybių, vaizdžiai kalbant, pamaišė lazda skruzdėlyną, leisdamas „Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na Litwie“ (Lietuvių balsas jaunajai aristokratų, piliečių ir bajorų kartai Lietuvoje). Garsusis katalikų dvasininkijos atstovas griežtu tonu įtaigavo, kad dvarininkai, jeigu nenori likti naujai besikuriančios Lietuvos visuomenės nuošalėje, turi aktyviai prisidėti prie lietuvių švietimo ir kultūros atgimimo, išmokyti kalbą ir agituoti už lietuviybę. Nors publikacijos retorika buvo

griežta, bet labai abejotina, ar prelatas A. Dambrauskas tikėjosi, kad jo straipsnis sukels tokį didžiulį rezonansą. Tačiau autorius stojiškai priėmė visus jam adresuotus atsakymus, daugelis jų turėjo brošiūros formą, ir po dvejų metų „Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów...“ sulaukė antro leidimo (Głos Litwinów... 1906). Žinoma, išplėsto ir papildyto.

Tiek lietuvių, tiek lenkų spaudoje, pasirodžiusioje Vilniuje nuo 1905 m., netrūko nuoširdžių, dažnai be gilesnio politinio konteksto, svarstymų ir skundų dėl bajorijos vaidmens ir vietos modernėjančioje lietuvių visuomenėje. Nuskambėdavo ir griežtesni tonai, pavyzdžiui, Mečislavo Davainio-Silvestraičio lenkų kalba leidžiamuose periodiniuose leidiniuose, kuriuose leidėjas, panašiai kaip ir „Lietuvių balso...“ autorius, šaukė dvarininkus grįžti į „gimtąją dirvą“ (Kalėda 1998:112–118).

Apie lietuvių bajorų palikuonių pažiūras ne kartą rašė Antanas Smetona. Dienraščio „Vairas“ vyriausiasis redaktorius negailėjo griežtų žodžių dvarininkams dėl jų nuostatų:

Lietuvių liaudis kyla, ima nusimanyi, kas esanti. O mūsų bajorai? Jie dar lig šiol nežino, kas esą. Varšuvoje prieš lenkus didžiuojasi lietuviais, Lietuvoje prieš mus – lenkais. Darbais jie pasirodo taip pat ne kitokie. Kur gi mūsų bajorai kelia dabar kultūrą? Lenkiška kalba kam sprauti nėra nešti kultūra. Mūsų sodžiai tebevirsta „lenkais“, vadinasi, bajorų įtakoje nustoja gimtosios kalbos, pramokę lenkiškai-lietuviško žargono. Kur gryni lietuviai išlikę, kur mažiau dvarų ir bajorų (taigi, kur mažiau lenkiškumo), ten daugiau susipratimo, ten geresnis ūkis, ten žmonės šviesesni ir turtingesni, žodžiu sakant, ten daugiau kultūros (Smetona 1990:329-330).

Kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas ir visi jautė, kad artėja didelių permainų metas, lenkų ir lietuvių polemikai sąlygų jau nebebuvo. Kai kurie bajorijos atstovai pirmiausia skubėjo pareikšti savo lojalumą caro valdžiai. 1914 m. rugpjūčio 8 d. Rusijos Valstybės Taryboje Aleksandras Meištovičius, Tarybos narys, Kauno gubernijos atstovas, užtikrino:

Lenkai, prisiminę šlovingą mūsų, kuriame šalia lenkų ir lietuvių kovėsi ir Smolensko pulkai, atliks savo pareigą ir stos į kovą, kad atmuštų prūsų *Drang nach Osten*. Lenkų kraujas pasilies dėl tau raus reikalo¹.

Buvo ir Kauno gubernijos dvarininkų raštiškas kreipimasis, ir Vilniaus gubernijos dvarininkų telegrama Rusijos vyriausiajam vadui, Didžiajam kunigaikščiui Nikolajui Nikolajevičiui. Tas ant-rasis lojalus kreipimasis, be kita ko, tvirtino:

... įstengsime nenusileisti giminiškai rusų tautai ir kariuomenei tiek savo pasiaukojimu, tiek kovin-gumu, susitelkę apie savąjį Monarchą, kuris laiko aukštai iškėlęs jam Apvaizdos įduotą vėliavą viso, kas slaviška².

Telegramą pasirašė tik buvęs Valstybės Tarybos narys Ipolitas Korvinas-Milevskis ir Pavelas Konča, Vilniaus žemės ūkio draugijos pirmininkas. Be to, Vilkomiro gubernijos Šešuolių dvaro (dab. Ukmergės raj.) savininkas pasirašė dokumentą savo iniciatyva, be draugijos, vienintelės caro laikų dvarininkų organizacijos, sutikimo, bet netrukus išvyko iš Lietuvos ir iki pat mirties 1917 m. veikė Petrapilyje.

¹ Deklaracja Aleksandra Meysztowicza, członka z wyboru do Rady Państwa z ziemi kowieńskiej, wygłoszona w imieniu Koła Polskiego w Radzie Państwa na posiedzeniu dn. 8 sierpnia 1914 r., 1915 (Księga tęczowa... 1915:9-10).

² Telegram ziemian wileńskich, Adres Polaków z Kowieńskiego (Księga tęczowa... 1915:33-35).

Iš Mykolo Römerio analitinės studijos, kuri vadinasi „Litwa wobec wojny“ (Lietuva karo atžvilgiu), žinome, kad P. Konča stengėsi surinkti daugiau parašų po Vilniaus dvarininkų telegrama, bet jam nepavyko. M. Römeris rašė:

Tasai reikalas su telegrama Vilniuje nuskambėjo plačiai. Jis nepadidino ir neišpopuliarino meilės maskoliams ar visuomenės nuomonės kompromisinių srovių – atvirksčiai. Buvo piktinamasi Konča, jis buvo kaltinamas, paskui tai buvo primenama įvairiuose susirinkimuose jam į akis arba už akių, kartais netgi nebuvo norėta rinkti jį į visuomeninių organizacijų vadovaujančius postus – ir būtent dėl tos telegramos (Römer 1970:56–127).

O apie politines bajorų nuotaikas M. Römeris rašė taip:

Tam tikra bajorijos dalis, būtent konservatyvioji, simpatizuoja germanofilams, mano, jog vokiečių civilizacija yra aukštesnė, jų ekonominės sąlygos geresnės, ypač agrarinių santykių srityje. Tokių simpatijų labiau kupini mažiau išpolitikavę bajorų atstovai. Be to, tarp bajorų aptinkame tuos pačius orientacijos elementus, kaip ir visoje visuomenėje apskritai – nuo tautinės-demokratinės ir simpatijų maskoliams iki kraštutinės nepriklausomybinės legioninės orientacijos (tiesa, ši pastaroji nėra labai populiarė). Kažkokios vieningos, būdingos visai bajorijai, orientacijos nebuvo ir nėra (Römer 1970:56–127).

Daugelis dvarininkų, nepaisydami griežto vokiečių karinės valdžios elgesio, nepaliko gimtųjų vietų. Tie, kurie išvažiavo į Rusijos gilumą, po Spalio perversmo, žinoma, turėjo sugrįžti ir iš naujo įvertinti Lietuvoje susiklosčiusią padėtį. Trigubas lojalumas (turime galvoje palankumą Rusijos valdymo organams, didelį prisirišimą prie lenkybės, taip pat palankų požiūrį į kitų tautybių atstovus), prieš 1917 m. būdingas didžiajai bajorų daliai, dabar perėjo įvairias transformacijos formas. Pasaulinio karo metais dar vieną egzaminą „laikė“ „dvarininkai-krajojvcai“, t. y. tie, kurie dar gerokai prieš karo pradžią kalbėjo apie draugiško lenkų ir lietuvių sambūvio poreikį.

Mečislovas Jalowieckis, Saldutiškių dvaro Utenos apskrityje savininkas, iki pat Rusijos imperijos subyrėjimo užėmė aukštus valstybės administracijos postus, dirbo netgi imperijos diplomatinėje tarnyboje, o 1917 m. grįžo į Lietuvą. Pasak M. Jalowieckio,

... nepaisant viso mūsų tautinio susisluoksniavimo, tiek mano tėvas, tiek aš laikėme save lietuviais. Abu išaugome atmosferoje, kurioje nebuvo faktinės tautinės ribos tarp žmonių, gyvenančių buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje“ (Jałowiecki 2003:396)³.

Toliau Mečislovas Jalowieckis pažymi:

Didžioji Lietuvos ir Žemaitijos bajorų dalis buvo grynai lietuviškos kilmės, ir tik menka jų dalis – lenkiškos ar rusiškos kilmės. Bet tai buvo šeimos, senių seniausios gyvenančios Lietuvoje ir Žemaitijoje, todėl jos pilnai susimaišė su grynai lietuviškos kilmės bajorija ir perėmė vietinius papročius ir kalbą (Jałowiecki 2003:396).

³ Žymus lenkų istorikas Juliusz Bardach laikosi nuomonės, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje egzistavo tam tikros prielaidos, kad susikurtų atskira Lietuvos lenkų tauta. Dvilypę lenkų-lietuvių tautinę savimone, būdingą kai kuriems buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos gyventojams, dažnai akcentavo Vilniuje veikiantis publicistas Liudvikas Abramavičius (apie tai: Bardach 1998; 1998a; Polska myśl... [B.d.]). Panašios nuomonės laikosi kitas žymus lenkų istorikas Jan Jurkiewicz (žr.: Problem tożsamości... [B.d.]).

Apie Lietuvos bajorų tautinės savimones unikalumą ir kaitą XX amžiaus pradžioje rašė, be abejo, ir Lietuvos istorikai. Mano galva, įdomiausios publikacijos yra: Kulakauskas 1999; Pozostawione... [B.d.]:54-74; Miknys 1999:243–254.

Konstancija Skirmuntaitė 1915 m. pavasarį, atsakydama į kvietimą dalyvauti Lietuvos mokslo draugijos suvažiavime, štai ką rašė lietuvių atgimimo patriarchui Jonui Basanavičiui:

Gerb. Ponas mane, kaip kitus Draugijų narius, kviečia atvykti ir dalyvauti birželio renginiuose. Mielai atvykčiau, jei tik galėčiau! Sveikata laiko mane priklausčiusi kambaryje. O būtų labai malonu pabuvoti tarp tautiečių, tarp vienintelių mano bendrataučių, nors mūsų požiūriai dažnai skiriasi. Jūs pavadinate mane „paskutine mohikane“. Taip jūs manote. O aš save laikau Futurusu, dažnai dygių pažiūrą⁴. Gyvename istorinių permainų epochoje. Kad tik Lietuva nepasiduotų akimirkos pagundoms! Kad ji tuo stipriau šiandien pajustų savyje amžių pulsavimą! Gilų savo pačios tūkstantmečio istorinio gyvenimo pulsavimą. Kad ji kojomis iširemtų į uolą, o ne į dykumos smėlį... Moralinė sąjunga su Vakarais (vienintelė sąjunga, dėl kurios patys galime apsispręsti) – tai tautos dvasinis ryšys, kurio mums niekas negali išplėsti ar atimti, tai galingas mūsų ateities pagrindas. Jei šiandien išsaugosime nesugriautą istorinį tautos turinį – laikui bėgant atkursime geresnį ir stipresnį tautos kūną⁵.

Tokių, kurie manė kaip Mečislovas Jalovieckis ar Konstancija Skirmuntaitė, buvo nedaug. Mažai kas taip tiesiogiai tapatino save su lietuvių tauta, kita vertus, didžioji bajorijos dalis negalėjo priimti ir lenkų nacionalistų, t. y. Tautinės demokratijos, programos.

Kazimieras Okuličius, ilgametis tarpukariu ėjusio „Kurier Wileński“ vyriausiasis redaktorius, be galo griežtai įvertino tą dalyką, kad lietuvių bajorija neturėjo aiškių politinių pažiūrų tuo svarbiu politinių permainų laikotarpiu.

K. Okuličius rašė:

Iki pat carinio režimo žlugimo ir visos imperijos subyrėjimo istorinės Lietuvos didžiosios bajorijos atstovai apie savo krašto nepriklausomybę, arba bendrą su Lenkija, negalvojo, juolab apie tai nekalbėjo. Jų pagrindiniai politiniai reikalavimai buvo lygiateisiškumas, valdymo ir visuomeninės padėties, taip pat lenkų kultūros – vidiniam vartojimui – išsaugojimas (Okulicz 1974:104–123).

K. Okuličiaus žodžius patvirtina paprastas „receptas“, kaip laikytis, kurį „išrašė“ Ipolitas Korvinas-Milevskis:

Laukti, dairytis, o pirmiausia rūpestingai saugoti lenkų žemę ir lenkų kraują, tai yra savo turtą ir savo gyvastį (Korwin-Milewski 1930:370).

Tačiau ne visi bajorijos atstovai buvo linkę nieko neveikti, kai Pasaulinis karas metė vis naujus iššūkius. Stanislovas Kognovickis ėmėsi vadovauti daugiataučiam Vilniaus-Kauno piliečių komitetui (Wileńsko-Kowieński Komitet Obywatelski), kuris paskutinėmis Rusijos viešpatavimo dienomis senojoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje buvo įsteigtas tam, kad atstovautų vietos visuomenei vokiečių okupacijos metu. Piliečių komiteto nariais tapo dvarininkai Aleksandras Ilinskis-Kašovskis ir Stanislovas Montvila, o minėtai sąjungai subyrėjus visi trys tapo Lenkų komiteto Vilniuje nariais. Dvarininkai, žinoma, bendravo ir su Ober Ostu. Sunku įsivaizduoti, kad valstybės kūrimosi Lietuvoje metu vokiečių valdžia būtų nekreipusi dėmesio į bajorų potencialą. Bajorų kontaktams su vokiečiais vadovavo minėtasis S. Kognovickis. Savo provokiška orientacija taip pat garsėjo grafienė Marija Tiškevičienė (mergautinė pavardė – kunigaikštė Liubomirska), Vla-

⁴ Kaip žinome, K. Skirmuntaitė slapyvardžiu *Futurus* dienraštyje „Kurier Litewski“ išspausdino straipsnių ciklą krašto temomis.

⁵ Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius. Jono Basanavičiaus fondas, f. 2 – J. B. 1356, l. 208–209 verso. List Konstancji Skirmunt, Pińsk, 27 kwietnia 1915 r.

dislavo, Lentvario savininko, žmona. Garsių Tiškevičių rūmų Vilniuje, Trakų gatvėje, salone į priėmimus ateidavo vokiečių generalitetas. Marija Tiškevičienė garsėjo kaip toji, „kuri sako vokiečiams tiesą į akis ir gina nuskriaustuosius“⁶. Ji mėgo pasakyti savo nuomonę ir politikos klausimais, ne kartą deklaravo vokiečiams būtinybę pripažinti Lenkijos-Lietuvos federacinę valstybę.

Grįžtant prie Ipolito Korvino-Milevskio, tai jis, be kita ko, baiminosi, ar tik „Varšuva mūsų nepaliks“ (Korwin-Milewski 1930:340). Ir tai buvo anaiptol ne vienintelė priežastis baimintis. Bajorijos baimės turėjo išsklaidyti Lietuvos komisija, įsteigta prie Laikinosios valstybės tarybos (Komisja Litewska przy Tymczasowej Radzie Stanu, jos nariai: kunigaikštis Eustachijus Sapiega, Liudvikas Abramavičius, Vladislovas Zavadskis, Antanas Jundzilas, Konstantinas Gordzialkovskis, Edmundas Ivaškevičius ir Miroslovas Jezierskis). 1918 m. ji sudarė Valstybės pasienio rajonų sekretoriatą (Sekretariat Stanu ds. Kresowych). Komisijos programoje Lenkijos politikos Lietuvos atžvilgiu klausimu buvo siūloma bent dalį lietuvių-baltarusių žemių kartu su Vilniumi prijungti prie Lenkijos. Galutinai nuspręsti turėjo piliečių plebiscitas.

Nepaisant tų daugeliu klausimų nepastovių politinių pozicijų, niekas iš bajorijos atstovų, išskyrus Stanislovą Narutovičių, nedalyvavo 1917 m. rugsėjo mėn. vykusioje Vilniaus konferencijoje, ir tik jis, Brevikų dvaro Telšių apskrityje savininkas, 1918 m. vasario mėnesį pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą.

Prisiminimuose M. Jalowieckis paaiškina ir savo neigiamą požiūrį į pagrindinius lenkų nepriklausomybės judėjimo atstovus:

Komendantą Pilsudskį pažinėjome labai menkai, ir mes, lietuvių bajorai, nepasitikėjome juo. Negalėjome pamiršti Bezdonių⁷, o socialisto opinija mums, patyrusiems bolševikų revoliuciją, žadino tik priešiškus. Ar tai bus nauja lenkų Kerenski epocha, vedanti prie bolševikiško perversmo? Nejučiom mūsų galvose ėmė busti lietuvių separatizmo idėjos (Jalowiecki 2003:117).

Lietuvių bajorai aktyviai veikė Petrapilyje. Jau minėtas Aleksandras Meištovičius 1917 m. pradžioje kartu su Stanislovu Lopacinskiu, Motiejumi Radvila, Julijanu Toločka, Alfredu Tiškevičiumi ir kt. įsteigė Tautinių konservatorių partiją (Stronnictwo Narodowo-Zachowawcze). Daug vietos tos partijos kūrimui savo dienoraštyje skyrė Tytuvėnų dvaro savininkas Eugenijus Römeris:

Partijos programa labai trumpa, nerūpestingai suredaguota. Ji nesako nieko aiškaus ir nieko naujo, pasižymi nebent tuo, kad pirmiausia pabrėžia būtinybę išsaugoti privačią žemės nuosavybę ir visiškai nutyli naujos partijos santykį su lietuviais ir būsimu Lietuvos organizavimu, nors šį projektą pasirašė per septyniolika Kauno ir Vilniaus gubernijų piliečių (Romer 1995:603–604).

Partija rėmė Aleksandrą Lednickį, Likvidacinės komisijos Lenkijos Karalystės klausimais Petrapilyje pirmininką, nors jų nuomonės dėl būsimos žemės reformos ir skyrėsi. Pasak E. Römerio,

... negalima nematyti to dažnai pas Lietuvos ir Rusijos lenkus aptinkamo įtarus požiūrio į Lenkijos gyventojus, tik tasai motyvas sieja [lietuvių-lenkų] paribio konservatorius su išėivijos demokratais (Romer 1995:603–604).

⁶ Warszawa, Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej, żółtowska z Puttkamerów Janina, sygnatura IV.10277, *Dziennik 1905–1936*, zeszyt 13, zapis z 19 listopada 1917 r., k. 201.

⁷ Bezdonių geležinkelio stotyje, esančioje netoli Vilniaus, 1908 m. rugsėjo 26 d., lenkų socialistų grupė, vadovaujama Juzefo Pilsudskio, apiplėšė traukinį Varšuva–Peterburgas, kuris gabeno Rusijos centrinio banko pinigus; šios operacijos „pelnas“ – 200 tūkst. rublių – buvo skirtas Lenkų socialistų partijos reikmėms.

Grįžkime į Vilnių. Paskelbus Vasario 16 d. Akta, lietuvių kalba einančios periodinės spaudos puslapiuose ne kartą buvo rašoma – daugiausia kritiškai – apie tai, kad bajorijos atstovai nedalyvauja nepriklausomos valstybės kūrimo darbe.

Tautinis dienraštis „Lietuvos aidas“ rašė:

Lenkijos lenkai turi savo agentus Lietuvoje, tai dvarų savininkai, kurie gyvendami lietuvių tarpe stengiasi gąsdinti lietuvių nepriklausomybe ir kenkti įvairiais budais (Karšys 1918).

Lietuvos kairieji dvarininkijos atstovus vertino kaip dvigubą blogį – laikė juos Lietuvos valstybingumo priešininkais ir darbininkų bei valstiečių klasės priešais. Socialdemokratų partijos organas „Darbo balsas“ įspėjo nepasitikėti bajorais, nes jie

„... rekomenduoja save pirmučiausia ne kaip dvarininkai, bet kaip lenkai“, „o kai ateis kovos valanda, tuomet dvarininkai pasistengs pasisavinti ir komandos žodį suvienytame lenkų būryje; tai svarbiausia jiems ir rūpi“ (Adel 1918).

Krikščionių demokratų spaudos puslapiuose dominavo nuomonė, kad bajorija neišvengiamai „atsivers“. „Tėvynės sargas“ manė, kad dalis dvarininkų širdyje jaučiasi esą lietuviai.

Pasak savaitraščio „Tėvynės sargas“ autoriaus,

... bent keli žymūs dvarininkai apgailėstauja, kad šią svarbią valandą negali niekur tarti savo žodžio Lietuvos reikalais. (...) jie taip pat nori **atstatyti Lietuvą** [„Tėvynės sargo“ redakcijos išryškinimas], o ne Lenkiją Lietuvoje. Ir jie prašo nemanyti, tarsi visi Lietuvos bajorai dvarininkai pritartų Vilniaus lenkininkų darbui. Tokie bajorai, tokie dvarininkai, kad ir lenkiškai kalbantys, tikrai susikalbės su demokratine Lietuva. Kad ir demokratinėje Lietuvoje bajorų luomas jau nebegalės būti vadovaujančiu sluoksniu, tai bus jie, tie mūsų tautiečiai bajorai, lygiateisiais Lietuvos piliečiais. Bus jie lygiai mylimi ir gerbiami vienos lietuvių šeimos nariai (...) (L. G. 1918).

Nei laikraščiuose išsakomos pretenzijos bajorijai, nei Vilniaus prijaučiančiųjų Tautinei Demokratijai agitavimas boikotuoti Lietuvos Respubliką nesutrukdė dvarininkijai 1918 m. pavasarį ir vasarą ieškoti kontaktų su Tarybos atstovais. Galbūt tai daryti vertė tarptautinė padėtis, nes prie Nevos vis garsiau buvo kalbama apie būtinybę ant durtvų nunešti raudonąją revoliuciją į kitas Europos šalis, o Vokietija ir Austrija-Vengrija dėsė priimti esminius sprendimus dėl Lenkijos valstybės atkūrimo, juolab dėl jos sienų nustatymo... 1918 m. vasarą bajorijos žvilgsniai jau gerokai ryžtingiau krypo į vokiečių okupacinę valdžią. Vokietijos vyriausybės vardu su bajorijos atstovais pokalbiuose dalyvavo emisaras Fridrichas fon Ropas, daugeliui pažįstamas kaip kaimynas, nes turėjo dvarų dabartinėse Latvijos žemėse. Panašu, kad susidarė palankios sąlygos Vilniuje susikurti ir pradėti veiklą politinei proletuviškai partijai. 1918 m. gegužės 3 d. Stanislovas Kognovickis su grafu Marianu Broel-Pliateriu, Boleslovu Skirmuntu, grafu Vincentu Liubanskiu ir Karoliu Vagneriu tapo Lietuvos atkūrimo sąjungos signatarais. Priimtoje programoje buvo deklaruojamas siekis artimai bendradarbiauti su Taryba, buvo bandoma surinkti parašus peticijoje kaizeriui Vilhelmui, kurioje veikiausiai turėjo būti demonstruojamas lojalumas ir besiformuojančios Lietuvos valstybės palaikymas.

Žinoma, proletuviškai nusiteikusiems dvarininkams netrūko oponuojančiųjų. Eugenijus Rōmeris tvirtino:

Sunku įsivaizduoti, pavyzdžiui, kad Lenkijos Karalystėje pasitikėjimą keltų Lietuvių Lenkijos atkūrimo sąjunga, jeigu kokia nors Suvalkų lietuvių piliečių grupelė ką nors panašaus sumanytų.

(...) Daugiau nei kada nors turime kiekviename žingsnyje pabrėžti savo lenkiškumą, bet tuo pačiu metu būti lietuvių krašto piliečiais (Romer 1995:184).

1918 m. rugsėjo mėnesį kita grupė, kurią sudarė Justinas Strumila, Kazimieras Sventickis, grafas Jonas Tiškevičius, Karolis Vagneris, Juozapas Mineika ir Mečislovas Jalovieckis, Vilniuje įsteigė Aktyviosios politikos lygą (Liga Polityki Czynnej). Jie kritikavo Lietuvos atkūrimo sąjūdį (Związek Odbudowy Litwy) dėl neveiklumo ir, pasak M. Jalovieckio, „vienas iš svarbiausių klausimų, kuriuos svarstėme Lygoje, buvo būtinybė susitarti su lietuviais“. Siekiant greitai ir efektyviai pagerinti lenkų ir lietuvių santykių klimata, buvo pradėti megzti asmeniniai kontaktai. Tas pats M. Jalovieckis savo atsiminimuose, be kita ko, rašė:

Visiems buvo aišku, kad būtina bendradarbiauti su lietuviais, kad bet koks boikotas lenkų inteligentiją ir bajoriją gali automatiškai išstumti iš visuomenės. Tarybos pirmininku tapo Antanas Smetona, kuris prieš karą dirbo pas mus Žemės banke (Bank Ziemi). Stasys Kognovickis, kaip ir grafas Vincentas Lubienskis, žinodami mano draugiškus santykius su Smetona, paprašė, kad pasikalbėčiau su juo ir pasistengčiau padėti lenkams užmegzti santykius su lietuvių veikėjais ir Taryba, kad galėtų pradėti bendradarbiauti (Jałowicki 2003:396).

M. Jalovieckis kartu su Edvardu Kudrevičiumi, Kauno žemės ūkio draugijos pirmininko pavaduotoju, Aktyviosios politikos lygos vardu nuėjo pasikalbėti su Antanu Smetona (pokalbis vyko lietuvių kalba), to pokalbio metu buvo aptarta daug klausimų, liečiančių lenkų ir lietuvių santykius, – tiek politinių, tiek visuomeninių. Kitą dieną Tarybos prezidentas padarė atsakomąjį vizitą, aplankęs M. Jalovieckį jo bute Vilniuje. Deja, entuziastingai pradėti pokalbiai buvo bevaisiai. Aktyviosios politikos lyga nieko rimto nenuveikė.

Tų pačių 1918 m. spalio mėn. Konstantinas Radvila, Taujėnų Vilkomiro pavieta (dab. Ukmergės raj.) savininkas, su Alfredu Tiškevičiumi iš Biržų, Feliksu Pliateriu ir advokatu Janu Klotu nuvyko į Berlyną, kur rūpinosi, kad Lietuvoje liktų vokiečių įgulos, turinčios užtikrinti krašto saugumą. Anksčiau A. Tiškevičius buvo išsiuntęs laišką vokiečių dienraščiui „Deutsche Tageszeitung“ (tą publikaciją perspausdino lietuvių savaitraštis „Dabartis“), kuriame pabrėžė, jog dvarininkija aktyviai dalyvaus Lietuvos valstybės kūrimo procese, nes Lietuvą laiko savo vienintele tėvyne.

A. Tiškevičius teigė:

Man labai svarbu pabrėžti tai, kad mes su kūnu ir siela prigulėme Lietuvos valdijai ir visas savo pajėgas tenorime aukoti tikslai jai. (...) Ką tik dabar pabudusi mūsų tauta ir karo metu daug kenčianti lietuvių tėvynė savo sustiprėjimui ir atsinaujinimui privalo imtis visų pajėgų. Mes, dvarininkai, šituos uždavinius išpildyti norime padėti ir padėsime (Ką vienas... 1918).

Mykolas Stanislovas Kosakovskis, kuris valdė Vaitkuškio dvarą netoli Vilkomiro (dab. Ukmergės), su nepasitikėjimu vertino tą provokišką ir tuo pačiu metu proletuvišką iniciatyvą, kuri darėsi vis ryškesnė:

Buvo iškeltas šūkis dėl lenkų bajorų susitarimo su vokiečiu okupantu. Gal proto netekote? (...) Negi nesuprantate, kad Lenkijos Respublika jau kyla gyventi visu savo didingumu?..⁸

1918 m. lapkričio mėnuo atnešė naujų iššūkių bajorijai buvusiose Vilniaus, Kauno ir kitose gubernijose. Vilniuje vyko intensyvūs pasitarimai, kuriuose dalyvaudavo daugybė dvarų savininkų.

⁸ Warszawa, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, sygnatura 2, Kossakowski Michał, *Diariusz*, k. 181.

Buvo diskutuojama ir ginčijamasi dėl daugelio dalykų, tačiau juos visus buvo galima sujungti į kelis klausimus: kaip užmegzti tinkamus santykius su Taryba ir sukurta lietuvių vyriausybė, kokių būdu reikėtų dalyvauti kuriant Lenkijos valstybę, kokių sienų reikalauti naujai Lenkijos Respublikai? Daugeliui dvarininkų apsispręsti buvo išties nelengva.

Stanislovas Montvila Kauno krašto dvarininkų tarybos (jos sudėtis nėra tiksliai žinoma) vardu išplatino pareiškimą, kuriame buvo sakoma:

... Sieksime kurti Didžiąją Lietuvą, kurioje visos tautos turėtų lygias teises ir lygiagrečiai būtų vartojamos lenkų ir lietuvių kalbos. Jei dėl kokių nors priežasčių Didžiosios Lietuvos valstybė negalėtų būti sukurta ir Lietuvos valstybė egzistuotų grynai etnografinės Lietuvos teritorijoje, mes, Kauno krašto lenkų bajorai, paskirsime jai savo darbą ir jėgas, jeigu mums bus užtikrintos lygios teisės ir laisvė vystyti savo kultūrą (Romer 1995:235–236).

Kai kurie dvarininkijos atstovai, ypač iš buvusios Vilniaus gubernijos, parėmė Lenkų komiteto, kuriame dominavo Tautinės demokratijos šalininkai, siekimus. 1918 m. lapkričio mėn. pabaigoje į Komiteto sudėtį buvo papildomai įtraukta dvarininkijos atstovų. Pasitarimuose nebuvo apsieita be tam tikros trinties: ginčas kilo dėl Kauno krašto dvarininkijos dalyvavimo Lenkų komiteto Vilniuje veiklos, nes didžioji Komiteto narių dauguma pasisakė už senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės ir Vilniaus krašto priklausymą Lenkijos valstybei. Idėja, kad Kauno kraštas ir Žemaitija atsidurtų už besikuriančios Lenkijos valstybės ribų, karštai palaikė Laurynas Putkameris, žymus aiškiai tautinių pažiūrų visuomenės veikėjas, anksčiau buvęs Valstybės Dūmos deputatas, palaikantis aktyvius kontaktus su Lenkų tautiniu komitetu Paryžiuje (Narodowy Komitet Polski). Panašu, kad didelių žemės valdų savininkams pats tinkamiausias, netgi kompromisinis, sprendimas būtų buvęs atkurti senąją Abiejų Tautų Respubliką su jos 1772 m. sienomis.

Grafas Leonas Lubienski Paryžiuje, Tautinio komiteto (Komitet Narodowy) posėdyje, pabrėžė minėtų besikuriančios Lenkijos Respublikos sienų poreikį. 1918 m. gruodžio 12 d. posėdžio protokole randame L. Lubienski ir LTK pirmininko pasisakymus:

Grafas Lubienski referuoja apie padėtį Lietuvos pasienyje, kuris pasitraukus vokiečių kariuomenei ir po bolševikų invazijos yra pasibaisėtinausiai nusiaubtas. (...) Informuoja apie kitas lenkiškosios Lietuvos atstovų, išrinktų visuotiniu balsavimu, politines rezoliucijas, siekiančias sukurti istorinę Lietuvą unijoje su Lenkija. (...) Dmovskis istorinės Lietuvos programai, kurią pristatė grafas Lubienski, priešpriešina istorinių Lietuvos žemių, turinčių lenkišką charakterį, inkorporavimo programą⁹.

Mums atrodo svarbus faktas, kad Vilniaus, Kauno ir jų kraštų dvarininkija neužmezgė kontaktų su pirmuoju Lenkijos Respublikos ministru pirmininku Jendžejumi Moračevskiu ir jo ministrų kabinetu. Tačiau Varšuvoje jų atstovai 1918 m. pabaigoje įsteigė Rytinio pasienio gynimo komitetą (Komitet Obrony Kresów Wschodnich), kuris savo svarbiausia užduotimi paskelbė būsiant kaupti lėšas, kad galėtų paremti karo veiksmus prieš bolševikus. Kaip žinome, Komitetas taip pat nusibrėžė sau tikslą lenkų valdančiuosiuose sluoksniuose oponuoti dėl valstybės rytinių sienų. Jo nariams buvo nepriimtinas faktas, kad Lietuvos-Baltarusijos departamentas buvo Užsienio reikalų ministerijos pavaldumo, o ne vidaus reikalų žinyboje. 1919 m. pavasarį įvyko du dalykai, kurie sukūrė naujas politines realijas: bolševikai puolė, ir Juzefo Pilsudskio legionai užėmė Vilniaus kraštą, taip pat

⁹ Protokół konferencji Komitetu Narodowego Polskiego z delegatami z kraju odbyty w dn. 12.12.1918, w Paryżu, 1959 (Najnowsze dzieje... 1959:157).

buvo įsteigta Rytinių žemių civilinė valdyba (Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich). Efektyviai dirbanti ir sulaukusi karšto palaikymo tarp vietos gyventojų Lietuvos vyriausybė, vadovaujama Mykolo Šleževičiaus, buvo faktiškai pripažinta visų didžiųjų Europos valstybių. Stebina ir toliau be galo aktyvi bajorų iš Lietuvos veikla Varšuvoje ir Paryžiuje.

1919 m. balandžio 23 d. Prancūzijos sostinėje ministrui pirmininkui Ignacui Paderewskiui buvo įteikta „Pro memoria w sprawie Litwy“. Tarp surašytų postulatų, be kita ko, randame:

Jei nepavyktų sudaryti Lenkijos ir istorinės Lietuvos sąjungos ir jei iškiltų etnografiškai lietuviškos valstybės, nesusijusios su Lenkija, projektas, tuomet reikia siekti, kad lenkiškoji Lietuvos dalis su Vilniumi atitektų Lenkijai, taip pat siekti glaudžios ir nuolatinės Baltarusijos sąjungos su Lenkijos valstybe¹⁰.

1919 m. balandžio 27 d. grupė dvarininkų, kurie baimindamiesi bolševikų paliko savo dvarus ir gyveno Varšuvoje, įsteigė Bajorų iš Lietuvos ir Baltarusijos sąjungą (Związek Ziemian z Litwy i Białej Rusi). Jos pirmininku tapo Dominykas Daugėla, žemės savininkas iš Vilkomiro pavieto. Toji Sąjunga ir turėjo parengti politinius postulatus Lenkijos valdžiai.

Nebuvo rimčiau imamasi realizuoti federacinius Juzefo Pilsudskio projektus. Į rytinių žemių generalinį komisarą Ježį Osmolovskį buvo žiūrima itin atsargiai. Pirmiausia jis buvo laikomas socialistu, nekreipiant dėmesio į jo bajorišką kilmę. Nepaprastai kritiškai jo atžvilgiu buvo nusiteikęs aukščiau cituotas I. Korvinas-Milevskis:

Osmolovskio valdžia – tai išties fantastiškas dalykas. (...) Tie įsakymai, kuriuos vykdyti buvo privalu ir kurie keitė visą iki tol galiojusią tvarką, su kokio nors viduramžių Maskvos caro ar Bagdado kalifo verta fantazja apėmė visas įmanomas teisinio, ekonominio, žemės ūkio, finansinio gyvenimo puses (...) (Korwin-Milewski 1930:368).

Didžiai diskutuotinas klausimas, kiek smarkiai bajorija rėmė Lenkų karinės organizacijos (Polska Organizacja Wojskowa – POW) Lietuvos teritorijoje struktūrų kūrimą, ypač prasidėjus 1919 m. rugpjūčio mėn. valstybinio perversmo Kaune veiksmams. Juk šios organizacijos tinklas dengė beveik visą Lietuvą, o daugelis Lietuvos lenkų siejo su ja savo nuoširdžiausias viltis. Atrodo, kad dalis lenkų kilmės darbininkų, labiau pasiturintys valstiečiai, lenkų inteligentijos atstovai ir kartais tik smulkūs dvarininkai prijautė Lenkų karinei organizacijai ir rėmė jos veiklą. Tas rėmimas buvo nepakankamas, kadangi su organizacija nesunkiai susidorėjo jauna lietuvių kariuomenė ir dar tik besikuriančio Valstybinio saugumo departamento karininkai. Kaip žinome, suėmus POW vadovus ir daug organizacijos aktyvistų, dvarininkų grupė bandė atkurti draugiškus santykius su Lietuvos valdžia. 1920 m. sausio 28 d. Dominykas Daugėla kartu su Edvardu Kudrevičiumi, Kazimieru Lukomskiu, Rože Komarienė, Vladislavu Komaru, Kazimieru Zabiela ir kt. – iš viso 22 asmenys iš bajorų aplinkos – Kaune pasirašė deklaraciją, remiančią Lietuvos nepriklausomybę.

Vėliau su kai kuriais iš jų Mykolas Römeris bandė steigti Senujų lietuvių klubą, o Konstantinas Radvila – Lietuvos bajorų sąjungą. Šios iniciatyvos nesulaukė nors kiek didesnio visuomenės palaikymo. Aukščiau minėtas Alfredas Tiškevičius tapo pirmuoju Lietuvos ambasadoriumi Londone ir daug prisidėjo, kad Lietuva sulauktų tarptautinio pripažinimo. 1920 m. baigęs diplomatinę tarnybą jis vis dėlto negrįžo į tėvynę ir apsigyveno Paryžiuje. Viena iš tokio sprendimo priežasčių buvo

¹⁰ „Pro memoria w sprawie Litwy“ – złożone Ignacemu Paderewskiemu przez delegację ziemian z Litwy i Białorusi, 23 kwietnia 1919 w Paryżu. 1990 (Rok 1920... 1990:50-51).

kai kurių lietuvių politikų kritika. Buvo manoma, kad bajoras neturėtų atstovauti Lietuvos valstybei užsienyje.

Išvados

Net po 1922 m., kai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pradėjo žemės reformą (Lenkijos ir Lietuvos istorikai ją iki šiol vertina nevienodai), bajorijos atstovai ir toliau bandė tapti aktyviais Lietuvos valstybės visuomenės nariais.

Profesorius Mykolas Biržiška, vienas iš aktyviausių tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjų, viename iš išėmimo rašytų istorinių esė neslėpė apgailėstavimo dėl nepalankiai susiklosčiusios padėties, kurioje atsidūrė tarpukariu Abiejų Tautų Respublikos įpėdiniai, – tokiu jis laikė ir save. Garsus literatūros istorikas ir buvęs Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, be kita ko, rašė:

Išėję iš bajorų tarpo ir atsikirtę nuo bajoriškai „lenkiškų“ pretenzijų ir kultūrinių bei politinių jų siekimų, su savo tauta sutapę, kiti išbajoriai Lietuvos santykiuose su Lenkija ne kartą ne tik lietuviškai, bet ir išbajoriškai pasireiškia, čia palengvindami, čia ir pasunkindami vieno ar kito reikalo sprendimą, o ypačiai sukeldami priešingoje pusėje priekaištą, jog jie esą tautiniai renegatai, lenkų Tautos reikalų išdavikai, kai kada ir iš savo tautiečių susilaukdami abejojimų dėl savo lietuviškumo tvirtumo (Biržiška 1952:56).

Literatūra

- ADEL, [?]. Lietuvos dvarininkai irgi ruošiasi Lietuvą statyti. *Darbo balsas*, 13.06.1918.
- BARDACH, Juliusz. *O Litwie dawnej i niedawnej*. Poznań, 1998.
- BARDACH, Juliusz. *O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX-XX w.* Warszawa, 1998a.
- BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 1. Los Angeles, 1952.
- Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*. Kowno, 1906. [wydanie 2-ie, powiększone i poprawione].
- JAŁOWIECKI, Mieczysław. *Na skrajach imperium*. Warszawa, 2003.
- KALĖDA, Algis. Integralumo strategijos (M. Davainio-Silvestraičio „Litwa“). *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*. Sudarytoja Alma Lapinskienė. Vilnius, 1998, p. 112–118.
- KARŠYS, M. Lietuvos įniamiai ir jos nepriklausomybė. *Lietuvos aidas*, 8.05.1918.
- Ką vienas Lietuvos bajoras mano apie lietuvių politiką. *Dabartis*, 27.08.1918.
- KORWIN-MILEWSKI, Hipolit. *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855-1925)*. Wilno, 1930.
- Księga tęczowa Polaków. Zbiór dokumentów niedyplomatycznych od 8 sierpnia 1914 do 4 kwietnia 1915 r.* Warszawa, 1915.
- KULAKAUSKAS, Antanas. „Od narodu oddzielony szczerp...“. *Rola bojarstwa litewskiego i kultury szlacheckiej Wielkiego Księstwa Litewskiego w procesie litewskiego odrodzenia narodowego*. Warszawa, 1999.
- L. G. Lietuvos bajorai. *Tėvynės sargas*, 26.02.1918.
- MIKNYS, Rimantas. Lietuvos lenkų tauta: XX a. projekcijos ir realijos. In *Praeities baruose. Skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubiliejaus proga*. Redaktorių kolegija: A. TYLA; A. PRAŠMANTAITE; R. MIKNYS; G. RUDIS. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1999, p. 243–254.
- Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914-1939*: tom 2, do druku przygotował T. Kuźmiński. Warszawa, 1959.
- OKULICZ, Kazimierz. Opowieści nobliwie i sentymtalne. In *Zeszyty Historyczne* 1974, no. 28, s. 104–123.
- Polska myśl polityczna XIX i XX wieku, pod red. W. Wrzesińskiego, tom VI (Między Polską etniczną a historyczną)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź [B.d.].
- Pozostawione historii. Litwini o Polsce i Polakach*. Pod redakcją Katarzyny Korzeniewskiej i Vladasa Sirutavičiausa. Kraków: Wydawnictwo Znak, [B.d.], s. 54–74.
- Problem tożsamości narodowej Litwinów i Polaków na Litwie (1863–1914). In *Mniej znane historie z dziejów Europy środkowschodniej. Materiały z sesji naukowej 16 maja 2002 r. pod redakcją Marii Barbary Topolskiej*. Zielona Góra–Poznań, 2003.
- Rok 1920. Wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i innych dokumentach*. Wybrał i opracował J. Borkowski. Warszawa, 1990.
- ROMER, Eugeniusz. *Dziennik*. Warszawa, 1995, części 1–2.
- RÖMER, Michał. Litwa wobec wojny. Poufny memoriał z sierpnia 1915 r., opracował Wiktor Sukiennicki. In *Zeszyty Historyczne*. 1970, no. 17, s. 56–127.
- SMETONA, Antanas. *Rinktiniai raštai*. Kaunas, 1990.

Archyviniai šaltiniai:

Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius. Jono Basanavičiaus fondas, f. 2 – J. B. 1356, l. 208–209 verso. List Konstancji Skirmunt, Pińsk, 27 kwietnia 1915 r.

Warszawa, Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej, sygnatura IV.10277, żółtowska z Puttkamerów Janina, *Dziennik 1905–1936*, zeszyt 13.

Warszawa, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, sygnatura 2, Kossakowski Michał, *Dariusz*.

**DREAMS ABOUT THE REVIVAL OF POLISH-LITHUANIAN STATE
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY, THAT IS ONCE AGAIN
ABOUT TWO-LEVEL POLISH-LITHUANIAN NATIONAL AWARENESS**

Andrzej Pukszo

Vytautas Magnus University in Kaunas, Lithuania

Summary

Both attachment to the Catholic faith inseparable from respect for the Polish language and Polish education were the main determinants of Polish identity in Lithuania at the beginning of 20th C. Preservation of tradition of independence found expression in fostering the idea of the revival of Polish-Lithuanian State. Political system and the size of the State were hardly imaginable. During the first years of the 20th C. even in Warsaw there were rare attempts to establish, to specify what Polish country to desire. It was useless to ask the Poles in Vilnius or Kaunas about their precise political plans.

Struggle for Vilnius along with anti-Russian policy were inseparable features of Polish awareness, of course in the spiritual sphere. At the beginning of 20th C. historians from Krakow, fostering the idea of pre-barrier of Latin Europe and the exceptional role of Vilnius and the Poles came to their aid. Times of Mickiewicz and Slowacki were mentioned, it was believed that Vilnius, former cradle of romanticism, would again become famous as Polish Athens.

One hundred years ago the period of final agony, break-up, unusual transformation of nation in Polish-Lithuanian State and appearance of new modernistic nations took place. It was considerably delayed, in archaic conditions, if compared to Prussian or Austrian annexation. During the unusual process of formation of contemporary Poles, Lithuanians, Byelorussians and others, there were known premises to form a separate nation of Lithuanian Poles. Such is the opinion expressed by Professor Juliusz Bardach. The theory about the existence of such ethnic group was popularized by a native Ludwik Abramowicz at the beginning of 20th C.

At the end of 19th C. and at the beginning of the 20th C. landowners' representatives had to hand main social and political initiatives over to arising intelligence. Rather paradoxically, but this Polish intelligence in larger part recruited from the landowners' ranks. It was different in Lithuanian team, where ranks of intelligence were increased mainly by peasants' descendants and by Lithuanian clergy who played an active role in social life. It was almost impossible to count on the cooperation between Polish and Lithuanian intelligence. The former was thought to be representing culture at a higher level of civilization and should not deal with peasants' representatives.

Lithuanian intelligence, on the other hand, felt a menace because of Polish domination. They were afraid that Polish determination on the territory of former Great Duchy of Lithuania will become stronger than ever before.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.